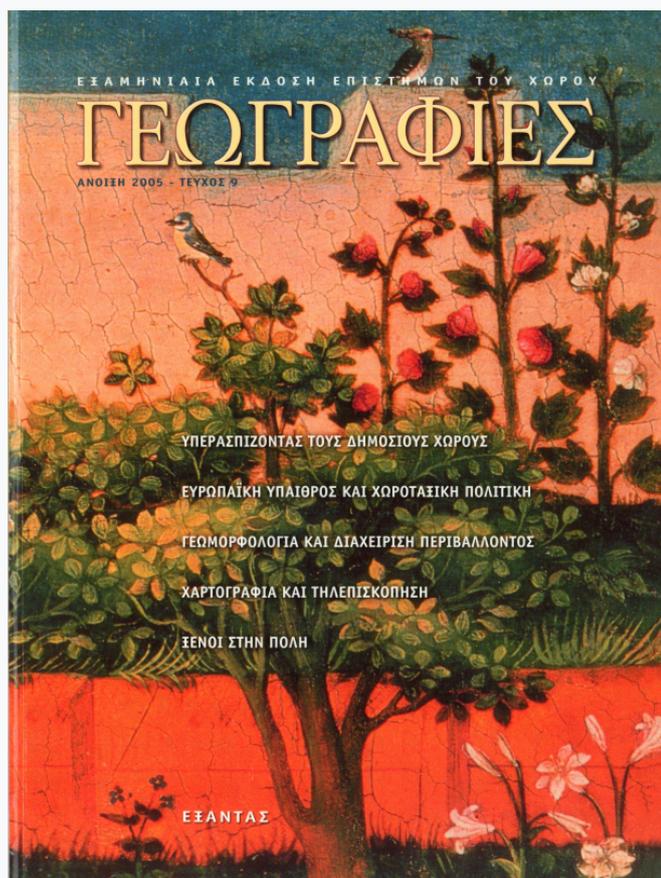

Γεωγραφίες

Αρ. 9 (2005)

Γεωγραφίες, Τεύχος 9, 2005

ΤΟ ΒΗΜΑ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ

-

ΔΥΟ ΠΛΑΤΕΙΕΣ ΣΤΑ ΠΑΤΗΣΙΑ. ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΕ ΜΙΑ ΓΕΙΤΟΝΙΑ*

Κωνσταντίνα Μπαλαφούτα

Οι πλατείες της μελέτης

Η πλατεία του Αγίου Ανδρέα και η πλατεία Καλλιγά βρίσκονται στη συνοικία της πλατείας Αμερικής, του βου διαμερισματος του Δήμου Αθηναίων. Η συνοικία αυτή αποτελεί μία από τις πιο πυκνοκατοικημένες και πυκνοδομημένες περιοχές της Αθήνας. Χαρακτηρίζεται ως περιοχή κέντρου πόλης και αποτελείται από διάφορες γειτονιές οι οποίες προϋπήρχαν ή αναπτύχθηκαν αυθαίρετα στο διάστημα του μεσοπολέμου. Σήμερα αποτελεί μία από τις «προβληματικές» περιοχές της Αθήνας (πυκνή δόμηση, έλλειψη υποδομής, ρύπανση, κακή φήμη κ.λπ.), όπου ο αρχικός πληθυσμός αντικαθίσταται σταδιακά από μετανάστες.

Η πλατεία του Αγ. Ανδρέα (Σχ. 1) βρίσκεται στη συμβολή των οδών Λευκωσίας και Κνωσού, οι οποίοι είναι και άξονες της περιοχής. Έχει τραπεζοειδές σχήμα, με μια συστάδα δένδρων στη βόρεια πλευρά που σχηματίζει απροσπέλαστο κήπο, και τον παλιό ναό του Αγ. Ανδρέα, του 16ου αιώνα, στη νότια. Μεταξύ των δύο σημείων υπάρχει ανοικτός χώρος — πέρασμα με μερικά περιμετρικά παγκάκια. Γύρω από την πλα-

τεία έχει αναπτυχθεί το τοπικό εμπορικό κέντρο.

Η πλατεία Καλλιγά (Σχ. 2) βρίσκεται 50 μ. ανατολικά της προηγούμενης. Η κάτοψη έχει παραλληλόγραμμο σχήμα με μεγάλο περιμετρικό πεζοδρόμιο και κήπους, οι οποίοι διακόπτονται από τις εισόδους στο κεντρικό ευρύχωρο τμήμα που φιλοξενεί παιδική χαρά. Γύρω από την πλατεία βρίσκονται δύο καφετέριες και μία ταβέρνα.

Συγκριτικά, οι δύο πλατείες σήμερα προσφέρουν διαφορετικές λειτουργίες στους επισκέπτες τους. Η πλατεία του Αγ. Ανδρέα συγκεκριμένα τις θρησκευτικές και τις εμπορικές λειτουργίες της περιοχής, ενώ η πλατεία Καλλιγά έχει αναλάβει τον τομέα της αναψυχής και της διασκέδασης. Η κοντινή απόσταση μεταξύ τους δημιουργεί ουσιαστικά μία κεντρική πλατεία της περιοχής. Για το λόγο αυτό μελετήθηκαν και οι δύο πλατείες, αφού αποτελούν έναν οργανισμό.

Οι πλατείες και οι χρήστες

Σύμφωνα με μελέτες σύγχρονων ερευνητών, η εμφάνιση των γυναικών στο δημόσιο χώρο καταγράφεται ως ένα από τα αποτελέσματα των πολλών και ραγδαίων οικονομικών και κοινωνικών εξελίξεων μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ένταξή τους

όμως στο δημόσιο χώρο δεν χαρακτηρίστηκε ταυτόχρονα και με ανάλογη ελευθερία επιλογής τρόπων και χρήσεων. Περιορίστηκε από τις πεποιθήσεις της κάθε εποχής σχετικά με το κοινωνικό φύλο, δηλαδή το σύνολο των χαρακτηριστικών και συμπεριφορών εκείνων που προσδιορίζουν τι σημαίνει να είσαι «άντρας» ή «γυναίκα» σε μία συγκεκριμένη κοινωνία / τόπο / ιστορική στιγμή.

Η ανάπτυξη των πλατειών της μελέτης συνέπεσε χρονικά με τις παραπάνω εξελίξεις. Συνοπτικά αναφέρουμε ότι αρχικά γύρω από τις πλατείες αναπτύχθηκε γειτονιά στα πρότυπα εκείνης της εποχής. Οι πεποιθήσεις τότε ήθελαν την ανύπαντρη γυναίκα προστατευμένη από την οικογένειά της και την παντρεμένη προστατευμένη από το σύζυγό της. Μόνος χώρος εκτόνωσης των γυναικών αυτών ήταν ο γνώριμος δημόσιος χώρος της γειτονιάς, στον οποίο ελλοχεύουν οι λιγότεροι δυνατοί κίνδυνοι. Ειδικά η πλατεία του Αγ. Ανδρέα είχε επιτύχει τους σκοπούς για τους οποίους δημιουργήθηκε, σε αντίθεση με την πλατεία Καλλιγά, που για πολλά χρόνια έψαχνε να βρει την ταυτότητά της.

Από τότε έως σήμερα πολλά έχουν αλλάξει όχι μόνο στη δομή της ίδιας της γειτονιάς αλλά και στη νοστροπία του κόσμου που την απαρτίζει. Η μεγαλύτερη αλλαγή που συ-

* Διάλεξη τελειόφοιτης, Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ, Δεκέμβριος 2002. Επιβλέπουσα: Ντ. Βαΐου.

ντελέστηκε τα τελευταία χρόνια ήταν μετακίνηση των νέων οικογενειών προς τα βορειότερα προάστια εξαιτίας της υποβάθμισης της περιοχής, η οποία όμως προσείλκυσε μεγάλο αριθμό οικονομικών μεταναστών. Έτσι, η αλλαγή του δυναμικού χαρακτηρίστηκε όχι από μείωση πληθυσμού αλλά από αλλαγή συμπεριφορών και χρήσεων εξαιτίας της διαφορετικής εθνικότητας μεταξύ των χρηστών.

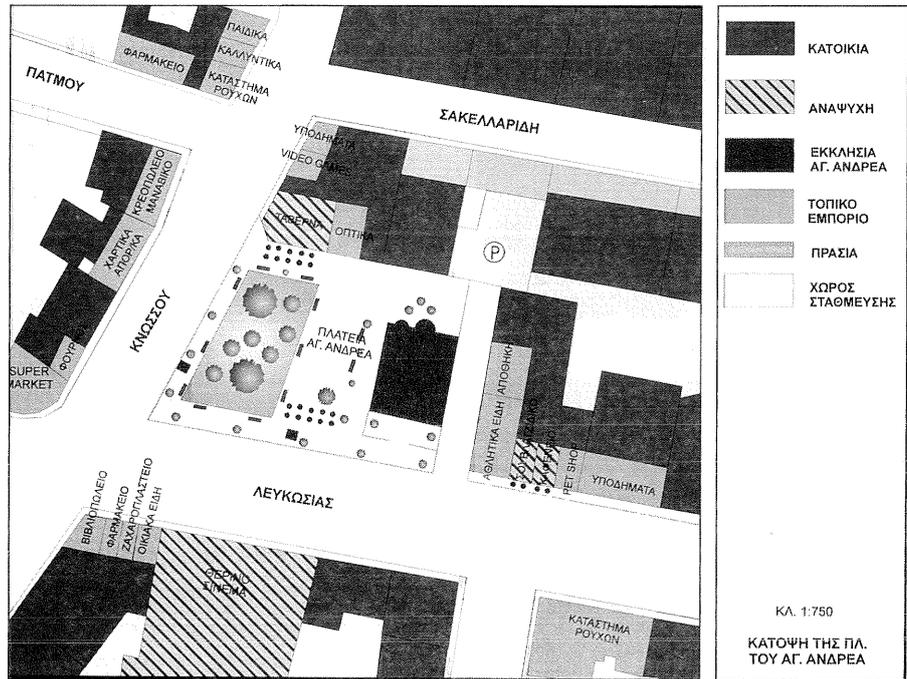
Ο σκοπός της παρούσας μελέτης λοιπόν είναι να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο δύο παλιές πλατείες μιας γειτονιάς του πυκνοδομημένου και προβληματικού κέντρου της Αθήνας αναλαμβάνουν να ικανοποιήσουν τις ανάγκες των δύο φύλων, κατοίκων της γύρω περιοχής, εμπλουτίζοντας τη διερεύνηση και με το καινούργιο στοιχείο της διάσπασης αντιλήψεων και πρακτικών λόγω των διαφορετικών εθνικότητων.

Γίνεται και μια προσπάθεια να οριστεί «το κοινωνικό φύλο των πλατειών», δηλαδή να αντιστοιχίσουμε κάποια υπερισχύοντα χαρακτηριστικά των πλατειών με ανάλογες ιδιότητες που χαρακτηρίζουν το ένα ή το άλλο φύλο σύμφωνα πάντα με τις ισχύουσες κοινωνικές συμβάσεις.

Μέθοδος εργασίας

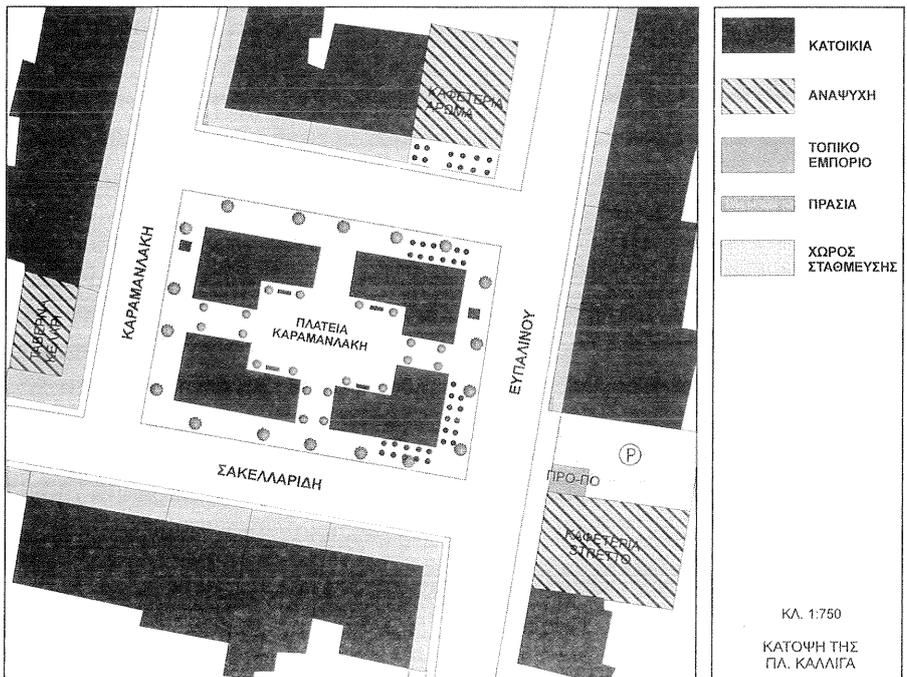
Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε βασίζεται στη συστηματική παρατήρηση και την έρευνα με ερωτηματολόγια και συνεντεύξεις και χωρίζεται σε τέσσερα στάδια:

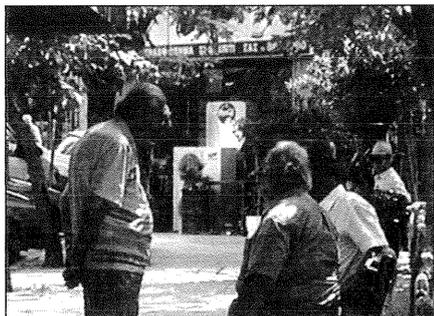
- **συστηματική παρατήρηση των θαμώνων** της κάθε πλατείας ως προς το είδος της παρέας (ηλικία, φύλο, ύψος, εθνικότητα), τη συμπεριφορά και τις δραστηριότητές τους, σε διαφορετικές ώρες και ημέρες και σε διάφορα σημεία των πλατειών

Χάρτης 1.
Η πλατεία του Αγίου Ανδρέα

Χάρτης 2.
Η πλατεία Καλλιγιά

- συμπλήρωση ερωτηματολογίου που δόθηκε στους θαμώνες·
- συνεντεύξεις με σερβιτόρους και ιδιοκτήτες των καφετεριών·
- συνεντεύξεις με κατοίκους της περιοχής.

Συμπεράσματα της μελέτης

Οι χρήστες των δύο πλατειών αποτελούνται από άντρες και γυναίκες όλων των ηλικιών, με συχνότερες τις ηλικίες μεταξύ των 20 και 40 ετών. Είναι κυρίως αλλοδαποί, αλβανικής καταγωγής, ενώ Έλληνες παρατηρήθηκαν λίγοι υπερήλικες. Οι νεαροί άντρες προτιμούν να κάθονται στις καφετέριες της πλατείας Καλλιγιά, ενώ οι γυναίκες στην παιδική χαρά στο κέντρο της ίδιας πλατείας συνοδεύοντας τα παιδιά τους. Οι ώρες επίσκεψης μοιράζονται μεταξύ πρωινών και απογευματινών για τις γυναίκες και μεσημεριανών και βραδινών για τους άντρες. Η πλατεία του Αγ. Ανδρέα είναι περισσότερο πέρασμα μεταξύ των αγορών στα καταστήματα που βρίσκονται περιμετρικά, και μόνο για τους υπερήλικες αποτελεί ένα ήσυχο μέρος στάσης. Οι περισσότερες αριθμητικά γυναίκες κατά τη διάρκεια της ημέρας μετρήθηκαν στη περιοχή του Αγ. Ανδρέα, ενώ οι περισσότεροι άντρες στην Καλλιγιά.

Ως προς την ασφάλεια που παρέχουν οι δύο πλατείες, οι απαντήσεις που δόθηκαν από τους θαμώνες αλλά και από τις συνεντεύξεις διαχωρίζουν σε ασφαλή την πλατεία Αγ. Ανδρέα και μη ασφαλή την Καλλιγιά. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθούμε στις θετικές απαντήσεις που δόθηκαν από τις αλλοδαπές γυναίκες σχετικά με τη πλατεία Καλλιγιά. Μία απόπειρα αιτιολόγησης γίνεται αν αναλογιστούμε ότι οι λόγοι για τους οποίους επισκέπτονται

την πλατεία χωρίς να συνοδεύονται από άνδρες είναι μόνο για το παιχνίδι των παιδιών τους σε ώρες αιχμής, όπου δεν υπάρχουν ιδιαίτεροι κίνδυνοι. Σε επισκέψεις άλλης μορφής συνοδεύονται και άρα είναι «προστατευμένες». Όσον αφορά το αποτέλεσμα των απαντήσεων, στο οποίο οι άντρες γενικά δείχνουν να μη νιώθουν ασφαλείς βραδινές ώρες στις πλατείες, την απάντηση θα την αναζητήσουμε στις συνεντεύξεις που πήραμε από τους κατοίκους. Στο ερώτημα που τέθηκε αν οι ίδιοι θα κυκλοφορούσαν βραδινές ώρες στις πλατείες η απάντηση ήταν ότι, αν και είναι επικίνδυνες οι πλατείες, οι ίδιοι δεν έχουν μεγάλο φόβο. Παρόλο δηλαδή που ο κίνδυνος αναγνωρίζεται, αφήνεται να εννοηθεί ότι αφορά άλλους περισσότερο αδύναμους (τις γυναίκες).

Καταλήγουμε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι οι πλατείες αντιμετωπίζονται διαφορετικά η κάθε μία:

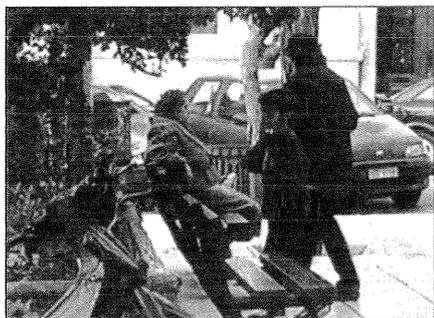
– η μία είναι για τη διασκέδαση και τη βόλτα και η άλλη πέρασμα για τα ψώνια και την εκκλησία·

– η μία έχει θαμώνες νεαρής κυρίως ηλικίας, ενώ η άλλη ηλικιωμένους·

– στη μία πηγαίνουν κυρίως άντρες, στην άλλη γυναίκες.

Αλλά και διαφορετικά επιβάλλουν οι πλατείες το χαρακτήρα τους στους επισκέπτες τους: η μία θεωρείται επικίνδυνη και ανασφαλής και η άλλη όχι. Μπορούμε λοιπόν να εκφράσουμε την άποψη ότι η Καλλιγιά είναι μία «αντρική» πλατεία και η πλατεία Αγ. Ανδρέα «γυναικεία».

Η πλατεία του Αγ. Ανδρέα, μέσα από την ιστορική αναζήτηση, μπορεί να χαρακτηριστεί ως χώρος που εξυπηρετούσε αρχικά τις γυναίκες και τις ανάγκες τους, τόσο τις καθημερινές όσο και της αναψυχής. Ακόμα και τα μαγαζιά έχουν παραμεί-

Επισκέπτες της πλατείας του Αγίου Ανδρέα

νει τα περισσότερα ίδια, αλλά και αυτά που προστέθηκαν αφορούσαν τις γυναίκες (κομμωτήρια, ρούχα, καλλυντικά κ.λπ.). Με την εγκατάσταση των αλλοδαπών στην περιοχή άλλαξαν βέβαια κάποια πράγματα, αλλά όχι αυτά που θα περίμενε κανείς. Παρ' όλη τη διαφορετική κουλτούρα της κάθε εθνικότητας, το ήδη υπάρχον ύψος της πλατείας φάνηκε πιο δυνατό και τους ανάγκασε κατά κάποιον τρόπο να υιοθετήσουν την ίδια συμπεριφορά με αυτήν που είχαν οι Έλληνες γείτονές τους. Έτσι, η παρουσία των αλλοδαπών εκεί είναι υποτονική και μάλλον αντιγράφει κάποιες συνήθειες ή τρόπους από τους Έλληνες.

Δεν συνέβη το ίδιο όμως και στην πλατεία Καλλιγά. Η πλατεία αυτή ανέκαθεν είχε ένα νεανικό πρόσωπο, το οποίο όμως άρχισε να βρει εξαιτίας της πολύ έντονης παρουσίας στην περιοχή της πλατείας του Αγ. Ανδρέα, που την είχε επισκιάσει για κάποια χρόνια. Όταν οι ισορροπίες μεταξύ τους άρχισαν να αλλάζουν, η Καλλιγά άρχισε να αποκτά το κοινό της, που ήταν κυρίως νέοι και των δύο φύλων. Όμως αυτό δεν κράτησε πάνω από μία δεκαετία. Όταν εγκαταστάθηκαν αλλοδαποί στη περιοχή, νέοι οι περισσότεροι, ήταν πολύ πιο εύκολο να αντικαταστήσουν το κοινό της πλατείας Καλλιγά παρά να αλλάξουν το ύψος της πλατείας του Αγ. Ανδρέα. Επιπλέον, εδώ υπήρχαν πολύ περισσότερες πιθανότητες προσαρμογής του χώρου στις δικές τους συνήθειες, πράγμα το οποίο και έγινε. Αυτό όμως είχε ως αποτέλεσμα τη δυσαρέσκεια των Ελλήνων που είχαν απομείνει και τη σταδιακή απομάκρυνσή τους από το χώρο.

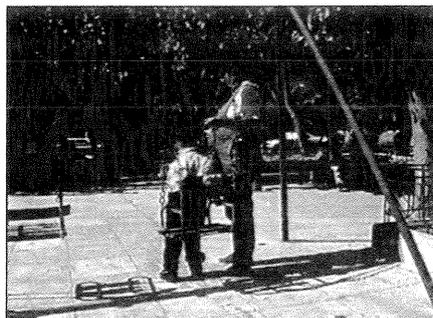
Σχετικά με τον τρόπο χρήσης της πλατείας Καλλιγά από τους επισκέπτες, οι παρατηρήσεις μας οδήγησαν κατ' αρχάς στο συμπέρασμα ό-

τι σε άλλα σημεία υπερισχύει το αντρικό φύλο και σε άλλα το γυναικείο. Οι άντρες δείχνουν να υπερισχύουν στις καφετέριες ενώ οι γυναίκες στην πλατεία. Ιδιαίτερα στο κέντρο της Καλλιγά υπήρχε μεγαλύτερη συγκέντρωση γυναικών απ' ό,τι αντρών. Ο χώρος αυτός χρησιμοποιείται κατά πλειοψηφία από τις γυναίκες κάθε ηλικίας κυρίως για να παίξουν τα παιδιά/εγγόνια τους στην παιδική χαρά. Θα μπορούσαμε να πούμε χωρίς υπερβολή ότι η πλατεία Καλλιγά δημιουργεί έναν ιδιωτικό χώρο, μια εσωτερική αυλή μέσα σε έναν ανοιχτό και δημόσιο χώρο. Και το εσωτερικό της μπορεί να θεωρηθεί «γυναικείος χώρος».

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω, η πλατεία Καλλιγά έχει μοιραστεί χωρικά αλλά και χρηστικά. Το ένα κομμάτι αφορά τις γυναίκες και βρίσκεται στο κέντρο της, και το άλλο αφορά τους άντρες και βρίσκεται στις καφετέριες. Αναλύοντας τώρα τη στάση του κάθε χρήστη στο «χώρο» του, σαφώς εντοπίζεται ότι οι άντρες στις καφετέριες έχουν έντονη παρουσία και κυριαρχική διάθεση. Είναι δηλαδή στο σημείο αυτό το κυρίαρχο φύλο. Στο κέντρο της πλατείας παρατηρείται μία, από πρώτη άποψη, κυριαρχία των γυναικών. Όμως η στάση τους καθόλου δεν υποδηλώνει κυριαρχική παρουσία. Κάνουν ξεκάθαρο το λόγο για τον οποίο βρίσκονται εκεί, δηλαδή για να παίξουν τα παιδιά, και με αυτό ασχολούνται επιβλέποντας ή συμμετέχοντας. Έτσι, ενώ οι άντρες κυριαρχούν στο «χώρο» τους δυναμικά, οι γυναίκες χαρακτηρίζουν τον «δικό» τους με διακριτικότητα.

Θέλουμε εδώ να σημειώσουμε ότι, παρόλο που οι περισσότερες αλλοδαπές γυναίκες που βρέθηκαν στη πλατεία και συμπλήρωσαν ερωτηματολόγιο δήλωσαν ότι τη χρησι-

Επισκέπτες της πλατείας Καλλιγά

μπορούν κυρίως για τις καφετέριες, δεν διαπιστώθηκε σε καμία παρατήρηση η ύπαρξή τους στο συγκεκριμένο χώρο, ούτε καν τις αργίες. Για το λόγο αυτό διατηρούμε μια μεγάλη επιφύλαξη ως προς το πόσο η συγκεκριμένη ερώτηση απαντήθηκε με βάση τη πραγματικότητα ή το τι θα ήθελαν αυτές οι γυναίκες να ισχύει! Λαμβάνοντας υπόψη μας και το γεγονός ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των αλλοδαπών της περιοχής ανήκει στην αλβανική εθνικότητα, όπου οι σχέσεις μεταξύ των φύλων βρίσκονται σε επίπεδα ανισότητας και προκαταλήψεων, μπορούμε να δικαιολογήσουμε γιατί κάποια πράγματα σήμερα στην πλατεία είναι περισσότερο «φωναχτά» και για πολλούς «ενοχλητικά».

Η ελάχιστη παρουσία γυναικών στις καφετέριες αντιπροσωπεύεται κυρίως από Ελληνίδες, οι οποίες όμως διατηρούν και αυτές μια συγκρατημένη στάση. Δεδομένου ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των Ελληνίδων που παρατηρήθηκαν στις καφετέριες ήταν από άλλη περιοχή και έρχονταν εδώ προσκεκλημένες από κατοίκους, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι Ελληνίδες κάτοικοι, προφανώς για όλους τους παραπάνω λόγους, δεν επισκέπτονται πλέον την πλατεία Καλλιγά.

Στην πλατεία του Αγ. Ανδρέα δεν παρατηρήθηκαν ανάλογες τάσεις. Αν και έχει παρόμοια κάτοψη με αυτή της Καλλιγά, δεν διαπιστώθηκε διαφοροποίηση στη χρήση του κέντρου από αυτό της περιμέτρου. Βέβαια, οι είσοδοι στο κέντρο της

πλατείας είναι ανοιχτοί και δεν δημιουργούν την εντύπωση ενός κεντρικού και «νοητά κλειστού» χώρου, αλλά μάλλον διαδρομού περάσματος. Τα σημεία στα οποία παρατηρήθηκε κάποια προτίμηση για στάση από τον κόσμο ήταν τα παγκάκια δίπλα στην εκκλησία και εκείνα κατά μήκος της Κνωσού, όπου εντοπίστηκε μια διαδοχή χρηστών, με ηλικιωμένους άντρες να κάθονται τα πρωινά και νέες αλλοδαπές τις αργίες και κάποια απογεύματα. Αριθμητικά το φύλο που υπερισχύει είναι το γυναικείο, χωρίς όμως αυτό να διαφοροποιεί τη στάση τους στο χώρο. Η παρουσία τους είναι μάλλον ταυτισμένη με τα ψώνια παρά με την αναψυχή ή κάτι άλλο.

Οι πλατείες της μελέτης λοιπόν έχουν κοινωνικό φύλο και ανάλογες χρήσεις. Οι άντρες έχουν περισσότερες ευκαιρίες πρόσβασης, εξυπηρέτησης και διασκέδασης και έχουν οικειοποιηθεί σημεία στα οποία αισθάνονται κυρίαρχοι, σε αντίθεση με τις γυναίκες, που τα σημεία που τις χαρακτηρίζουν είναι μόνο για εξυπηρέτηση (αγορές, βόλτα παιδιών). Οι Έλληνες είναι πολύ λίγοι, ενώ οι Ελληνίδες κάτοικοι τις αποφεύγουν. Μπορεί να υποθέσει κανείς ότι η πλατεία του Αγ. Ανδρέα διατηρεί τη γυναικεία της απόχρωση επειδή ποτέ δεν έγινε κάποια ουσιαστική αλλαγή στον περιβάλλοντα χώρο και στις χρήσεις, ενώ η πλατεία Καλλιγά ενίσχυσε το ήδη υπάρχον αντρικό της πρόσωπο καθώς αφέθηκε να διαμορφωθεί από τους καινούργιους χρήστες της.

Η ΑΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΕΙΣΟΔΟΥ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ*

Αρετή Σακελλαρίδου, Ευαγγελία Χατζηκωνσταντίνου

Πρώτες σκέψεις για την αστική περιφέρεια

Υπάρχει μια αμφίδρομη σχέση μεταξύ κέντρου και περιφέρειας, μια σχέση που χαρακτηρίζει και τα δύο μέλη, καθιστώντας τα αναπόσπαστα. Δεν μπορεί να υπάρξει περιφέρεια δίχως κέντρο (Ramoneda 1992).

Η χωρική αναδιοργάνωση των πόλεων τα τελευταία χρόνια επηρέασε την παραδοσιακή σχέση-ιεραρχία μεταξύ κέντρου και περιφέρειας. Η ένταση και η έκταση του φαινομένου ανταποκρίνονται σε μια συνολικότερη αλλαγή στο παραγωγικό σύστημα, που αφορά στις διαδικασίες παγκοσμιοποίησης της οικονομίας. Βασικό χαρακτηριστικό αυτής είναι ότι, ενώ η λήψη αποφάσεων συγκεντροποιείται σε πόλεις-κέντρα, η παραγωγική διαδικασία διασπείρεται σε περιφερειακές περιοχές. Τα νέα ευέλικτα συστήματα παραγωγής και κατανάλωσης οργανώνονται σε δίκτυα στα οποία συγκεντρωμένες πόλεις αποκτούν κομβικό ρόλο (Sassen 1996). Αυτή η εξέλιξη καθίσταται δυνατή λόγω της ανάπτυξης των υποδομών μεταφοράς προϊόντων και ανθρώπων, αλλά και πληροφοριών και υπηρεσιών.

Η άρθρωση των πόλεων πάνω σε υπερεθνικά δίκτυα επαναπροσδιορίζει τον κεντρικό ή περιφερεια-

κό ρόλο τους στην παγκόσμια οικονομία. Σε αυτό το πλαίσιο, εκτός από την έννοια της κεντρικότητας επαναπροσδιορίζεται και η έννοια της περιφέρειας, αφού οι περιφέρειες των πόλεων-κέντρων επιλέγονται για τη χωροθέτηση κεντρικών, ως και σε παγκόσμιο επίπεδο λειτουργιών, ενώ η διασπορά της παραγωγικής διαδικασίας προσδίδει νέο ρόλο στην περιφέρεια γενικά (Ακριτά & Μπατζάκη 2001). Οι παραπάνω διεργασίες μετασχηματίζουν δομικά τον τρόπο που οι ίδιες οι σύγχρονες πόλεις οργανώνονται σε λειτουργικό και, κατά συνέπεια, σε χωρικό επίπεδο.

Η πιο δομική αλλαγή σε αυτό το μετασχηματισμό των πόλεων είναι η απομάκρυνση από το κεντρικό μοντέλο οργάνωσης (Heynen 1992). Η ανάπτυξη πόλων στα όριά τους με διαφορετική δομή και γεωμετρία μεταλλάσσει την παραδοσιακή αστικότητα και ταυτόχρονα τον τρόπο που βιώνεται η πόλη. Η διάκριση ανάμεσα στην πόλη, την ευρύτερη περιοχή της και την ύπαιθρο μοιάζει να διαλύεται, με αποτέλεσμα η πόλη και η ευρύτερη περιοχή της να συνιστούν μία ενότητα, την «αστική περιφέρεια» (Δράγκος 1998).

Στα χωρικά και χρονικά πλαίσια της μεταβιομηχανικής πόλης η αστική περιφέρεια ορίζεται ως «μια ειδική μορφή προαστικοποίησης, που συμπεριλαμβάνει χαμηλής πυκνό-

τητας εγκαταστάσεις στα άκρα συμπαγώς δομημένων περιοχών και που διασπείρεται σε προηγούμενη, μη ανεπτυγμένη περιοχή» (Betsky & Adigard 2000).

Στις σύγχρονες πόλεις η αστική περιφέρεια παρουσιάζει, ως προς τα κορεσμένα κέντρα τους, τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των εύκολων προσβάσεων, των μεγάλων κενών χώρων και των χαμηλών τιμών γης. Παρόλο που το ενδιαφέρον εστιάστηκε σε αυτήν τα τελευταία χρόνια, η ζώνη της αστικής περιφέρειας πάντα ήταν μια ευάλωτη συνθήκη εξαιτίας των μεγάλων χωρικών αποθεμάτων και του ελλιπούς προγραμματισμού της. Αυτό που ανοίγει σήμερα τη συζήτηση για την αστική περιφέρεια είναι η στροφή από χρήσεις που σχετίζονται με την παραγωγή σε χρήσεις που σχετίζονται με την κατανάλωση αγαθών και την παροχή υπηρεσιών και η ταυτόχρονη απόσπαση αυτών από το περιβάλλον και την κλίμακα της πόλης.

Οι μεγάλης κλίμακας παρεμβάσεις στις σύγχρονες ελληνικές πόλεις τα τελευταία χρόνια έχουν φέρει στην επικαιρότητα την έννοια των υποδομών. Στο θεωρητικό λόγο για την πόλη η υποδομή είναι μια

*Διπλωματική εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων, ΑΠΘ, 2003. Επιβλέποντες: Βίλμα Χαστάογλου, Δημήτρης Κρανιώτης, Νίκος Παπαμίχος (ειδικός σύμβουλος).

έννοια με τεχνικά, οικονομικά και θεσμικά χαρακτηριστικά, που αποτελεί αφορμή για μια νέα ανάγνωση και οργάνωσή της (Allen 1999).

Στη διερεύνησή μας η έννοια της υποδομής λειτουργεί ως εργαλείο-οδηγός, ενώ χρησιμοποιείται η διάκριση σε υποδομές που αφορούν

στους υλικούς όρους της παραγωγής (παραγωγικές υποδομές) και υποδομές που αφορούν στις γενικές συνθήκες της παραγωγής (κοινωνι-

Χάρτης 1.

Γενική χωρική οργάνωση περιοχής επέμβασης

κές υποδομές). Σε κάθε περίπτωση ο ρόλος τους, αν και συνδέεται με την παραγωγική διαδικασία, είναι συμπληρωματικού χαρακτήρα (Πασχαλίδης 1990).

Τα δίκτυα αποτελούν μία από τις σημαντικότερες παραγωγικές υποδομές. Τα οδικά δίκτυα αυξάνουν την παραγωγικότητα του συστήματος προσθέτοντας αξία σε ό,τι έχει μετακινηθεί (Καλογήρου & Χατζημιχάλης 1984), ενώ ταυτόχρονα λειτουργούν ως τεχνητές οικολογίες που διαχειρίζονται ροές ανθρώπων και προϊόντων και κατευθύνουν την πυκνότητα και τη διανομή της κατοικίας (Τσουλουβής 2000).

Ο σχεδιασμός των νέων μητροπολιτικών δικτύων διευκολύνει τη σύνδεση μητροπολιτικού επιπέδου πόλων που πριν ήταν απομακρυσμένοι. Όταν όμως τα δίκτυα-ροές διαπερνούν την περιφέρεια της πόλης, αναιρούν τη δυνατότητα ύπαρξης και ανάπτυξης σχέσεων σε προηγούμενες γειτονικές περιοχές, αποκόβοντας αυτές (Αραβαντινός 1997). Αποτέλεσμα του σχεδιασμού των νέων μητροπολιτικών δικτύων είναι ότι, παράλληλα με τη νέα ιεράρχηση της πόλης σε σχέση με άλλες πόλεις-κέντρα, συντελείται και η μεταβολή της εσωτερικής δομής της.

Όπως προαναφέρθηκε, οι αυτοκινητόδρομοι ταχείας κυκλοφορίας, όταν διαπερνούν την αστική περιφέρεια, δεν αποτελούν απλά μια νέα δυνατότητα κίνησης αλλά μια διαφορετική λογική οργάνωσης του χώρου. Η κλίμακά τους επιβάλλεται στο τοπίο, ενώ η λειτουργία τους ευνοεί την ανάπτυξη νέων χρήσεων και χωρικών μοντέλων, αποτελώντας τη ραχοκοκαλιά πάνω στην οποία αρθρώνεται η νέα αστικότητα.

Γύρω από τους αυτοκινητόδρομους αρθρώνονται χρήσεις με νέου τύπου συγκεντρώσεις που μπορούν να υπάρξουν οπουδήποτε χάρη

στην υποδομή που προσφέρεται, υλική αλλά και, ακόμα σημαντικότερο, άυλη. Πρόκειται για μονολειτουργικά συγκροτήματα με ανεστραμμένη συνθήκη κενού πλήρους και αρχιτεκτονική κλίμακα πολύ μεγαλύτερη από αυτή της παραδοσιακής πόλης. Το κτήριο-μονάδα οργανώνεται παραθετικά σε σχέση με το περιβάλλον του, με αποτέλεσμα να είναι απόν από τις λειτουργίες του αστικού ιστού (Ζέγγελης & Τσιγάντε 2001).

Οι υφιστάμενες χρήσεις και χωρικές συγκεντρώσεις που συνιστούν την αστική περιφερειακή συνθήκη δεν μένουν ανεπηρέαστες. Το φυσικό τοπίο (υπόβαθρο της αστικής περιφέρειας και βασικό χαρακτηριστικό της μη αστικής συνθήκης), οι βιομηχανικές συγκεντρώσεις που βρίσκονται εγκατεστημένες σε αυτήν, οι παλιοί οικιστικοί πυρήνες και η κατοικία που επεκτείνει τον οργανωμένο αστικό ιστό αποκτούν εξαιτίας των νέων οδικών αξόνων νέες σχέσεις και όρια.

Η παραπάνω συνύπαρξη κάνει το χώρο ακαθόριστο και δυσανάγνωστο. Η αδυναμία γεωγραφικού ορισμού γίνεται είτε εξαιτίας της έντονης ετερογένειας ή της υπερβολικής ομοιογένειας, είτε εξαιτίας της απουσίας χωρικής διάρθρωσης (Rowe 1992). Το πρόβλημα δεν είναι να κρίνουμε κατά πόσον οι αντιφατικές και ασύμβατες αυτές χρήσεις δικαιούνται να βρίσκονται σε αυτή, ούτε εξαντλείται με την αναγνώριση του αυθορμητισμού της περιφέρειας ως αυταξία. Ο χώρος, σε κάθε περίπτωση, είναι πεδίο συγκρούσεων και ανταγωνισμού.

Η έννοια της περιφέρειας υπάρχει όσο οι δομές που αναπτύσσονται σε αυτή δεν έχουν ολοκληρωθεί, οπότε δεν έχουν αποτυπώσει στο χώρο το σύστημα οργάνωσής τους. Μόλις κάποιες δομές υπερί-

σχύσουν, τότε η περιφέρεια θα έχει αποκτήσει χωρικό μοντέλο οργάνωσης. Μέχρι τότε η δυνατότητα της περιφέρειας είναι η αναζήτηση του συστήματος που την οργανώνει.

Τα τελευταία χρόνια η αστική περιφέρεια επεκτάθηκε αντίστροφα, υπό τη μορφή μιας μετάστασης στο κέντρο (Αίσωπος & Λουκοπούλου) 1998. Την ίδια στιγμή το κέντρο θρυμματίστηκε, δίνοντας την αίσθηση ότι περιοχές του μετοικούν στην περιφέρεια. Οι μεταθέσεις μοιάζουν συνεχείς. Το αντικείμενο της αλλαγής δεν είναι ούτε μόνο το κέντρο ούτε μόνο η περιφέρεια, αλλά η σύγχρονη πόλη.

Περιοχή μελέτης

Ως περιοχή μελέτης επιλέχθηκε η βόρεια είσοδος της Θεσσαλονίκης. Πρόκειται για μία από τις τρεις βασικές εισόδους της πόλης, που χωροθετείται στο μεγαλύτερο μέρος της στην Κοινότητα Νέας Ευκαρπίας. Η περιοχή αυτή εμφανίζει τα γενικά χαρακτηριστικά που συνιστούν την κατάσταση της περιφέρειας με ιδιαίτερη ένταση, εξαιτίας του κομβικού, για την πόλη, ρόλου των δικτύων της.

Ως σύστημα αναφοράς χρησιμοποιείται το δίκτυο των υπερτοπικών αξόνων που συνιστούν τη βόρεια είσοδο, ενώ αντικείμενο ανάλυσης αποτελούν οι εκτός σχεδίου περιοχές παράλληλα σε αυτούς. Οι επεμβάσεις μας εντοπίζονται εκεί όπου οι υπάρχουσες ή οι προτεινόμενες χρήσεις είτε συγκρούονται είτε δημιουργούν αντιφάσεις.

Με δεδομένα τόσο τα περιφερειακά χαρακτηριστικά της περιοχής όσο και χαρακτηριστικά της ελληνικής πόλης, η απάντηση δεν είναι η εξομοίωση με τον οικείο χώρο των πόλεων, αλλά η αναμόρφωση

με βάση το κριτήριο της οικειοποίησης. Απέναντι στο γεγονός ότι ο χώρος παράγεται αποσπασματικά και με ιδιωτικό τρόπο, στόχος είναι η δημιουργία οργανωμένου δημόσιου χώρου, ως παρέμβαση στην τρέχουσα κατάσταση και ως μορφή ελέγχου των τάσεων στην περιοχή.

Ως περιοχές επέμβασης ορίζονται οι εξής:

1) Το βόρειο τμήμα της εκτός σχεδίου περιοχής παράλληλα στην οδό Λαγκαδά

Η περιοχή αποτελεί τη μεταβατική ζώνη ανάμεσα σε δυο εντελώς διαφορετικές δομές οργάνωσης του χώρου. Δυτικά αναπτύσσεται η βιομηχανική περιοχή του Ωραιοκάστρου και ανατολικά οργανώνεται ο οικισμός της Ευκαρπίας. Αν και οι υφιστάμενες χρήσεις δεν έρχονται σε αντίθεση με τις προδιαγραφές των ζωνών για την περιοχή, η άναρχη τοποθέτησή τους, η εγκατάστασή τους σε ευτελείς συνθήκες κατασκευές και η αδιαφορία για την ανάδειξη του φυσικού περιβάλλοντος δημιουργούν ένα υποβαθμισμένο περιβάλλον, έναν υπολειμματικό χώρο σε άμεση γειτνίαση με την κατοικία.

Ταυτόχρονα, η δημιουργία της εξωτερικής περιφερειακής και η σύνδεσή της με την Εγνατία Οδό είναι βέβαιο ότι θα επιφέρουν σημαντικές αλλαγές τόσο με την εγκατάσταση νέων χρήσεων όσο και με την απαγορευτική — για ορισμένες υφιστάμενες χρήσεις — αύξηση της αξίας γης.

Η επέμβαση αποβλέπει στη δημιουργία εκείνου του χώρου που θα οργανώνει τη βόρεια είσοδο χωρίς να αλλοιώνει το βιομηχανικό χαρακτήρα της, αποτελώντας ουσιαστική μετάβαση ανάμεσα στην κατοικία και τη βιομηχανία. Αναγνωρίζουμε

πως τόσο η περιοχή του βιομηχανικού πάρκου όσο και η περιοχή της κατοικίας έχουν αναπτύξει στο εσωτερικό τους τις υποδομές που επιτρέπουν την ύπαρξη και λειτουργία τους, πράγμα που δεν συμβαίνει στην ενδιάμεση σε αυτές περιοχή.

Στην περιοχή προτείνεται η δημιουργία βιοτεχνικού πάρκου ως μεταβατικού χώρου μεταξύ κατοικίας και βιομηχανίας.

2) Το νότιο τμήμα της εκτός σχεδίου περιοχής παράλληλα στην οδό Λαγκαδά

Στη συγκεκριμένη περιοχή παρατηρούνται έντονες αντιφάσεις και συγκρούσεις χρήσεων. Οι υπάρχουσες χρήσεις (μαρμαράδικα, αποθήκες, βιοτεχνίες, εκθεσιακοί χώροι, αυθαίρετες κατοικίες, κέντρα διασκέδασης κ.ά.), αν και εντάσσονται στο φάσμα των επιτρεπτών-αποδεκτών χρήσεων στην πρόταση του ΟΡΘ, οργανώνονται αποσπασματικά και παραθετικά, με μόνο κοινό χαρακτηριστικό την άρθρωσή τους στον υπερτοπικό άξονα της Λαγκαδά.

Αποτέλεσμα είναι η δημιουργία μιας υπολειμματικής λωρίδας παράλληλα στον άξονα, που λειτουργεί ως όριο, καταδικάζοντας στην εσωστρέφεια δυο συνεκτικά και οργανωμένα ως προς τον εαυτό τους οικιστικά σύνολα (Ευκαρπία, Σταυρούπολη) και αποτρέποντας οποιοδήποτε είδους σχέση ικανή να αναπαραγάγει την αστική συνθήκη γύρω από τον άξονα.

Αναγνωρίζουμε ως κυρίαρχο τον αστικό χαρακτήρα της περιοχής και προτείνουμε την απόδοση του χώρου στις περιοχές κατοικίας, έτσι ώστε ο άξονας της Λαγκαδά να διατηρεί τον υπερτοπικό του χαρακτήρα.

3) Η περιοχή κατά μήκος του νέου οδικού άξονα σύνδεσης εσωτερικής και εξωτερικής περιφερειακής

Ο νέος άξονας στην περιοχή οριοθετεί τον οικισμό της Ευκαρπίας με τον πιο άκαμπτο και απόλυτο τρόπο, αναιρώντας τη σχέση του με το φυσικό περιβάλλον, ενώ όταν διαπερνά την περιοχή των λατομείων δεσμεύει μεγάλο μέρος τους, μεταλλάσσοντας το φυσικό και τεχνητό τοπίο και συντελώντας στη σταδιακή παύση των εκσκαφών.

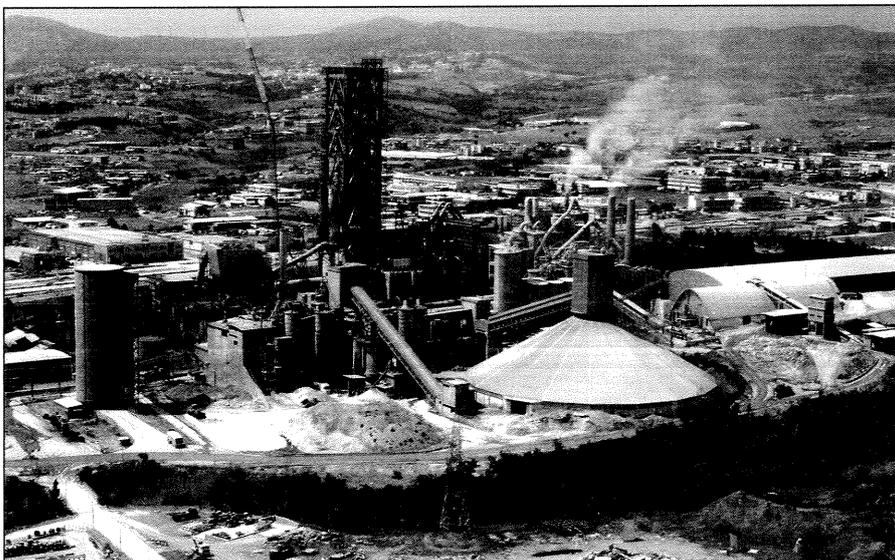
Ο χώρος των λατομείων ήταν μέχρι σήμερα άμεσα συνδεδεμένος παραγωγικά και κοινωνικά με την Ευκαρπία, αλλά άγνωστος στο ευρύτερο αστικό περιβάλλον. Η σχέση αυτή αλλάζει ριζικά με τη διέλευση της υπερτοπικής αρτηρίας, αφού ο οικισμός αποκόβεται πλήρως από τα λατομεία, που αποκτούν περιόπτη θέση και αναδεικνύονται σε χωρόσημο της βόρειας εισόδου.

Η παρέμβαση δεν στοχεύει στο να αναιρέσει το ρόλο του άξονα ως ορίου, αλλά στο να επαναπροσδιορίσει το όριο του οικισμού με το νέο στοιχείο που έρχεται να τον ορίσει. Ταυτόχρονα, επιδιώκει την ομαλή μετάβαση και σύνδεση πόλων δραστηριοτήτων της ευρύτερης περιοχής (στρατόπεδο Καρατάσιου, νοσοκομείο Παπαγεωργίου, νέο στρατιωτικό νοσοκομείο και λατομεία ΤΙΤΑΝ) τόσο μεταξύ τους όσο και με τις περιοχές κατοικίας.

Στόχος της επέμβασης στην περιοχή είναι η αναζήτηση διαφορετικών δυνατοτήτων άρθρωσης υπερτοπικών πόλων παράλληλα σε μεγάλης κλίμακας οδικές υποδομές.

4) Η περιοχή κατά μήκος της εσωτερικής περιφερειακής

Η περιοχή βρίσκεται σε έντονα μεταβατική κατάσταση, κυρίως εξαι-

τίας του επαναπροσδιορισμού του ρόλου των οδικών δικτύων και της πιθανότητας αποχαρκτηρισμού του στρατοπέδου Καρατάσιου. Ο στόχος της επέμβασης αρχικά αποσκοπεί στην ένταξη της εσωτερικής περιφερειακής στην αστική συνθήκη, λαμβάνοντας υπόψη τον υπερτοπικό χαρακτήρα της, ενώ ταυτόχρονα γίνεται προσπάθεια προσδιορισμού και χαρακτηρισμού των χρήσεων στο στρατόπεδο.

Η συνολική προσέγγιση καλύπτεται νομικά από τον οικιστικό νόμο 2508/1997. Η πρόταση υλοποιείται με την ένταξη του μεγαλύτερου μέρους των εκτός σχεδίου περιοχών παράλληλα στους άξονες, στα Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια των αντίστοιχων δήμων και κοινοτήτων. Ταυτόχρονα, λαμβάνοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε υποπεριοχής, ορίζονται ειδικές ζώνες που θα επιτρέψουν την εφαρμογή του συγκεκριμένου προγράμματος. Έτσι:

α) Η πολεοδομική ενότητα του βιοτεχνικού πάρκου ορίζεται ως Ζώνη Αστικού Αναδασμού με νέα αναλογία δημόσιου και ιδιωτικού χώρου. Ορίζεται μέσος συντελεστής δόμησης 0,4 και μέγιστο ύψος 15 μ.

β) Τμήμα της πολεοδομικής ενότητας που βρίσκεται στο νότιο τμήμα της Λαγκαδά ορίζεται ως Ζώνη Ειδικών Κινήτρων και Ζώνη Ειδικής Ενίσχυσης, με μέσο συντελεστή δόμησης 0,8. Ο ορισμός των Ζωνών στοχεύει στην αξιοποίηση παλιών βιομηχανικών κελυφών με ταυτόχρονη αλλαγή χρήσης αυτών. Πρακτικά υλοποιείται με κίνητρα πολεοδομικά (π.χ. μεταφορά συντελεστή δόμησης) και οικονομικά (π.χ. επιδοτήσεις, επιχορηγήσεις).

γ) Τμήμα της πολεοδομικής ενότητας του στρατοπέδου ορίζεται ως Ζώνη Ενεργού Πολεοδομίας, ενώ στο υπόλοιπο δίνονται οι προδια-

γραφές πολεοδομικής επέκτασης. Η οικιστική ανάπτυξη προτείνεται να γίνει ακολουθώντας τη λογική του ενεργού οικοδομικού τετραγώνου. Ορίζεται μέσος συντελεστής δόμησης 0,8, ενώ στην περιοχή κατοικίας γίνεται χρήση του κοινωνικού συντελεστή δόμησης, ώστε να καλυφθούν οι ανάγκες μετεγκατά-

στασης πληθυσμού από τους γειτονικούς αυθαίρετους οικισμούς.

δ) Η περιοχή των λατομείων, αν και δεν εντάσσεται στην εντός σχεδίου περιοχή της Ευκαρπίας, ορίζεται ως Περιοχή Ειδικής Προστασίας. Οι οικοδομήσιμες επιφάνειες και οι επιτρεπόμενες χρήσεις σε αυτήν ορίζονται περιοριστικά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αίσωπος, Γ., Λουκοπούλου, Χ. (1998), «Η έλλειψη του δημόσιου χώρου», στο Φιλιππίδης, Μ. (επιμ.), *Απουσία αισθητικής: η απουσία στην πόλη*, Αθήνα: Futura.
- Ακροίτα, Ε., Μπατζάκη, Η. (2001), *Παρέμβαση στην περιοχή εκβολής του Δενδροποτάμου*, διπλωματική εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, ΑΠΘ.
- Allen, S. (1999), «Infra-structural Urbanism», *Points and Lines*, Princeton University Press.
- Αραβαντινός, Α. (1997), «Γένεση και γεωγραφία των κυκλοφοριακών ροών», στο *Πολεοδομικός σχεδιασμός για μια βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού χώρου*, Αθήνα: Συμμετρία.
- Betsky, A., Adigard, E. (2000), *Architecture Must Burn. A Manifesto for an Architecture Beyond Building*, Singapore: Thames & Hudson.
- Δράγκος, Γ. (1998), *Χωροταξία και αστικός προγραμματισμός*, διδακτικές σημειώσεις, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη: Πανεπιστημιακό Τυπογραφείο.
- Ζέγγελης, Η., Τσιγάντε, Ε. (2001), «Μητρόπολη και Μεσογειακότητα», στο *Μετάπολις 2001: η σύγχρονη (ελληνική) πόλη*, Αθήνα: Metropolis Press.
- Heynen, H. (1992), «The Peripheral Condition. Some Thoughts about a Problematic Phenomenon Illustrated by a Case Study in Winterslag», *Periphery as a Project*, Barcelona: Laboratori d'Urbanisme de Barcelona, Escola Tecnica Superior d'Arquitectura, τ. 9-10.
- Καλογήρου, Ν., Χατζημιχάλης, Κ. (1984), *Εισαγωγή στην ανθρωπογεωγραφία*, διδακτικές σημειώσεις, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη: Πανεπιστημιακό Τυπογραφείο.
- Πασχαλίδης, Α. (1990), *Χωροθετικές δραστηριότητες*, διδακτικές σημειώσεις, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη: Πανεπιστημιακό Τυπογραφείο.
- Ramoneda, J. (1992), «La peripheria», *Periphery as a Project*, Barcelona: Laboratori d'Urbanisme de Barcelona, Escola Tecnica Superior d'Arquitectura, τ. 9-10.
- Rowe, P. (1992), «Poetics of an American Middle Landscape», *Periphery as a Project*, Barcelona: Laboratori d'Urbanisme de Barcelona, Escola Tecnica Superior d'Arquitectura, τ. 9-10.
- Sassen, S. (1996), «Reconfiguring Centrality», στο Cynthia Davidson (επιμ.), *Anywise*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Τσουλουβής, Λ. (2000), *Εισαγωγή στον προγραμματισμό και τον σχεδιασμό των μεταφορών*, διδακτικές σημειώσεις, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη: Πανεπιστημιακό Τυπογραφείο.

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΟΥ ΤΟΜΕΑ ΤΟΥ ΛΙΑΝΙΚΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ ΣΤΗΝ ΚΑΤΕΡΙΝΗ*

Αντιγόνη Φάκα

Αντικείμενο και διάρθρωση της εργασίας

Η δομή και η χωρική διάρθρωση του λιανικού εμπορίου μετασχηματίζονται δραστικά. Οι τάσεις αυτές είναι ιδιαίτερα εμφανείς στον ευρωπαϊκό χώρο, όπου ως σχετικά πρόσφατα το λιανικό εμπόριο αναπτυσσόταν σχεδόν αποκλειστικά σε εγχώρια βάση. Στη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, μέσα από ένα κύμα εξαγορών και συγχωνεύσεων, έχουν διαμορφωθεί γιγάντιες αλυσίδες λιανικού εμπορίου που επεκτείνονται με γρήγορους ρυθμούς εντός και εκτός της χώρας έδρας τους. Στις βόρειες και κεντρικές χώρες της Ε.Ε. η συγκέντρωση έχει σταθεροποιηθεί σε πολύ υψηλά επίπεδα, ενώ στη Νότια και Ανατολική Ευρώπη βρίσκεται ακόμη σε πλήρη εξέλιξη. Η διεύθυνση διεθνών αλυσίδων στις χώρες αυτές, όπου με εξαίρεση τα μεγάλα αστικά κέντρα κυριαρχούν τοπικές ΜΜΕ (μικρομεσαίες επιχειρήσεις), επιφέρει σημαντικές αναδιορθώσεις.

Αντικείμενο της εργασίας είναι η μελέτη της γεωγραφικής αναδιάρθρωσης του λιανικού εμπορίου σε ένα μεσαίο αστικό κέντρο της χώρας, στην πόλη της Κατερίνης. Ειδικότε-

ρα, μας ενδιαφέρει να εξετάσουμε ποιος είναι ο βαθμός διεύθυνσης των μεγάλων εμπορικών αλυσίδων στην πόλη, τότε και για ποιους λόγους επέλεξαν να εγκατασταθούν στην Κατερίνη, ποιοι είναι οι σημαντικότεροι χωροθετικοί παράγοντες επιλογής του τόπου εγκατάστασής τους μέσα στον αστικό ιστό, ποιες είναι οι επιπτώσεις για τις υφιστάμενες τοπικές επιχειρήσεις.

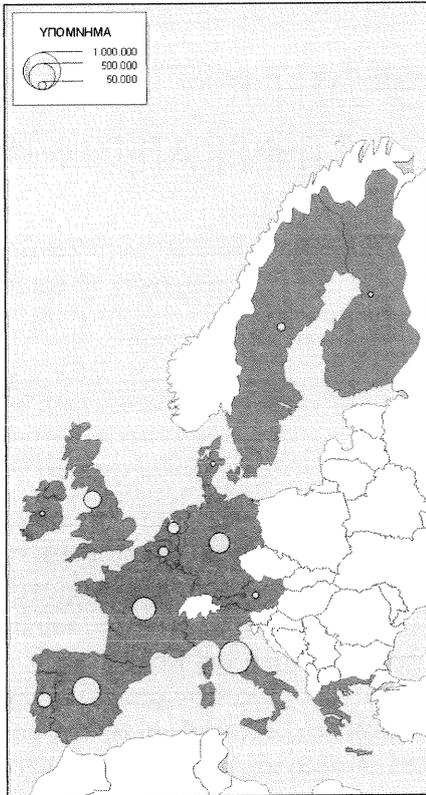
Η εργασία αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια και έχει στηριχθεί στην επισκόπηση εκτεταμένης ελληνικής και αγγλόφωνης βιβλιογραφίας, στην επεξεργασία σειρών στατιστικών δεδομένων και στα αποτελέσματα ειδικά σχεδιασμένης Έρευνας Πεδίου σε επιχειρήσεις λιανικού εμπορίου στην Κατερίνη. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η γεωγραφική οργάνωση και αναδιάρθρωση του λιανικού εμπορίου στην Ε.Ε., που αποτελεί την περιοχή αναφοράς μας. Το δεύτερο κεφάλαιο σχολιάζει τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του τομέα του λιανικού εμπορίου στην Ελλάδα. Η ανάλυση διακρίνει δύο περιόδους: η πρώτη περιλαμβάνει τις μεταβολές της περιόδου 1950 ως και το τέλος της δεκαετίας του 1980, ενώ η δεύτερη επικεντρώνει στις πρόσφατες εξελίξεις από το 1990 ως σήμερα.

Στο τρίτο κεφάλαιο μελετούνται επιλεκτικά χαρακτηριστικά της αγοράς της ευρύτερης περιοχής του αστικού κέντρου της Κατερίνης, του Νομού Πιερίας, που αποτελεί την ενδοχώρια καταναλωτική αγορά. Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η μεθοδολογία υλοποίησης και τα αποτελέσματα της έρευνας πεδίου. Τέλος, στο καταληκτικό τμήμα των συμπερασμάτων συντίθενται τα επιμέρους ευρήματα των κεφαλαίων.

Η νέα γεωγραφία του λιανικού εμπορίου στην Ε.Ε. και στην Ελλάδα

Η δομή του λιανικού εμπορίου διαφέρει σημαντικά ανάμεσα στα βόρεια και τα νότια κράτη της Ε.Ε.-15. Όπως δείχνουν τα δεδομένα του Σχ. 1, μεγαλύτερο αριθμό επιχειρήσεων λιανικού εμπορίου εμφανίζουν η Ιταλία και η Ισπανία, όσον αφορά όμως την προστιθέμενη αξία, τις μεγαλύτερες τιμές εμφανίζουν το Ηνωμένο Βασίλειο, η Γερμανία και

* Διπλωματική εργασία, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, 2004. Επιβλέπουσα: Σοφία Σκορδύλη.

Σχήμα 1.

Αριθμός επιχειρήσεων λιανικού εμπορίου στα κράτη-μέλη της Ε.Ε.-15 το 2000 (πηγή: EUROSTAT 2003)

η Γαλλία (δυστυχώς για την Ελλάδα δεν υπάρχουν διαθέσιμα τα αντίστοιχα δεδομένα). Η αναντιστοιχία των παραπάνω μεγεθών φανερώνει το γεωγραφικό διαχωρισμό ανάμεσα στις βορειοδυτικές και τις νότιες χώρες της Ε.Ε. Στις πρώτες ο κλάδος κυριαρχείται από ένα μικρό αριθμό μεγάλων επιχειρήσεων που αποδίδουν σημαντικό ποσοστό προστιθέμενης αξίας, ενώ στις δεύτερες είναι φανερό ότι η συγκέντρωση δεν έχει προχωρήσει τόσο πολύ.

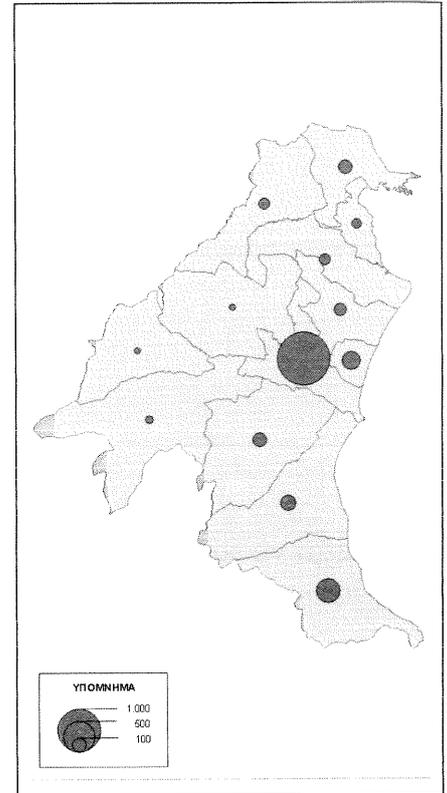
Η δημιουργία μεγάλων επιχειρήσεων λιανικού εμπορίου πραγματοποιείται κυρίως με εξαγορές και συγχωνεύσεις. Με τις μεθόδους αυτές οι επιχειρήσεις κερδίζουν τη φήμη και το μερίδιο αγοράς των ήδη καταξιωμένων αλυσίδων-στόχων και επιπλέον πραγματοποιούν άμεση επέκταση των γεωγραφικών ορί-

ων των αγορών τους εκτός της χώρας έδρας τους.

Ο κορεσμός των αγορών και η μηδενική ή αρνητική μεταβολή του πληθυσμού ορισμένων χωρών είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες που συνέβαλαν στη διεθνοποίηση των επιχειρήσεων. Οι χώρες-προορισμοί που επιλέγονται από τους λιανεμπόρους πρέπει να πληρούν μια σειρά από προϋποθέσεις όπως: καλές οικονομικές προοπτικές, χαμηλό λειτουργικό κόστος, χαμηλό επίπεδο ανταγωνισμού, πολιτισμική συγγένεια με τη χώρα-έδρα των επιχειρήσεων κ.ά. Στην Ευρώπη κυριότερες χώρες-έδρες επιχειρήσεων με διεθνείς δραστηριότητες αποτελούν τα κράτη-μέλη της Δυτικής και Βόρειας Ευρώπης, και χώρες-προορισμούς οι λιγότερο ανεπτυγμένες αγορές της Νότιας Ευρώπης, όπως η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Ιταλία και η Ελλάδα.

Στην Ελλάδα μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990 κυριαρχούσαν σχεδόν απόλυτα οι μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις. Το μικρό μέγεθος ευνοήθηκε από μια σειρά παράγοντες: μεταξύ άλλων, η φυσική γεωγραφία της χώρας σε συνδυασμό με τις ανεπαρκείς συγκοινωνιακές υποδομές συνέβαλε στη δημιουργία ενός μεγάλου αριθμού «αυτόνομων και αποκομμένων τοπικών αγορών», όπου τα καταστήματα δρούσαν υπό συνθήκες χωρικού μονοπωλίου. Τα σχετικά χαμηλά εισοδήματα και η χαμηλή διαθεσιμότητα κεφαλαίων παράλληλα με τις ισχυρές οικογενειακές παραδόσεις των Ελλήνων ενθάρρυναν την ύπαρξη οικογενειακών επιχειρήσεων.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 το τοπίο του λιανικού εμπορίου στην Ελλάδα αλλάζει όψη χάρι στην είσοδο στην αγορά ξένων επιχειρήσεων, που οδήγησε σε οξύμενο ανταγωνισμό μεταξύ των επιχειρή-

Σχήμα 2.

Αριθμός επιχειρήσεων λιανικού εμπορίου ανά ΟΤΑ του Νομού Πιερίας το 2001 (πηγή: ΕΣΥΕ 2001)

σεων και τάση για αύξηση της συγκέντρωσης του λιανικού εμπορίου.

Τα δύο μεγαλύτερα αστικά κέντρα της χώρας, αρχικά η Αθήνα και αργότερα η Θεσσαλονίκη, αποτέλεσαν το σημείο εκκίνησης των σημαντικότερων εξελίξεων στο εμπόριο. Με σχετική καθυστέρηση οι μεταβολές αυτές έγιναν φανερές στα αμέσως μεγαλύτερα ελληνικά αστικά κέντρα: τη Λάρισα, την Πάτρα και το Ηράκλειο, και ακολουθώντας την αστική ιεραρχία εισχώρησαν σε μικρότερες πόλεις.

Οι πρόσφατες αλλαγές στον τομέα του λιανικού εμπορίου εντοπίζονται στην εισαγωγή νέων τύπων καταστημάτων, στην εισαγωγή ξένων λιανικών αλυσίδων, στην ανάπτυξη ελληνικών εμπορικών αλυσίδων, στη χρήση της μεθόδου της δικαιοχρησίας (franchising), στις αλλα-

γές στους διαύλους διανομής και στις σχέσεις μεταξύ των λιανικών εμπορών και των προμηθευτών.

Η γεωγραφία του λιανικού εμπορίου στην Κατερίνη

Προκειμένου να μελετηθεί η δυναμική και τα χαρακτηριστικά της καταναλωτικής αγοράς της Κατερίνης, εξετάζονται δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά του Νομού Πιερίας, που αποτελεί τη φυσική ενδοχώρα της πόλης.

Σύμφωνα με την πιο πρόσφατη διαθέσιμη Απογραφή Πληθυσμού (2001), ο πληθυσμός του νομού ανέρχεται σε 129.846 κατοίκους. Η μεγαλύτερη συγκέντρωση πληθυσμού παρατηρείται στους Δήμους Κατερίνης, Δίου, Αν. Ολύμπου και Λιτοχώρου. Όσον αφορά την ποσοστιαία μεταβολή, τις μεγαλύτερες αυξήσεις έχει καρπωθεί η πρωτεύουσα του νομού και οι γειτονικοί της δήμοι.

Όπως αποδεικνύεται, έχει διαμορφωθεί μια συνεχόμενη αστική περιοχή που συγκεντρώνει περίπου το μισό του νομαρχιακού πληθυσμού και αποτελείται από την πόλη της Κατερίνης, το φυσικό της επίγειο, την Παραλία, τον γειτονικό παράκτιο δήμο του Κορινού και το δήμο του Δίου.

Σύμφωνα με το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, που το 2001 έφτανε τα 8.600 ευρώ, ο νομός κατατάσσεται τεσσαρακοστός δεύτερος στη σειρά επί του συνόλου των νομών της Ελλάδας. Σχετικά με το δηλωθέν εισόδημα ανά φορολογούμενο ο νομός κατείχε την πεντηκοστή θέση το 2003 μεταξύ 52 νομών, με 8.900 ευρώ.

Όσον αφορά την οικονομική διάρθρωση του νομού, ο σημαντικότερος οικονομικός τομέας του νομού είναι ο τριτογενής. Ο τουρισμός

κατά μήκος των ακτών και το εμπόριο κυριαρχούν στην οικονομική ζωή του νομού. Το 2001 υπήρχαν 2.681 επιχειρήσεις λιανικού εμπορίου στην Πιερία και ο κύκλος εργασιών τους έφτανε τα 159.192.957 ευρώ. Συγκριτικά με το 1995 σημειώθηκε σημαντική αύξηση στον αριθμό επιχειρήσεων λιανικού εμπορίου και στον κύκλο εργασιών, κατά 74% και 57% αντίστοιχα.

Στο Σχ. 2 παρουσιάζεται ο αριθμός των επιχειρήσεων λιανικού εμπορίου ανά ΟΤΑ. Καθώς το εμπόριο αποτελεί μια κατεξοχήν αστική λειτουργία, η συντριπτική πλειοψηφία των επιχειρήσεων λιανικού εμπορίου του Νομού Πιερίας βρίσκεται στην πρωτεύουσα, την πόλη της Κατερίνης.

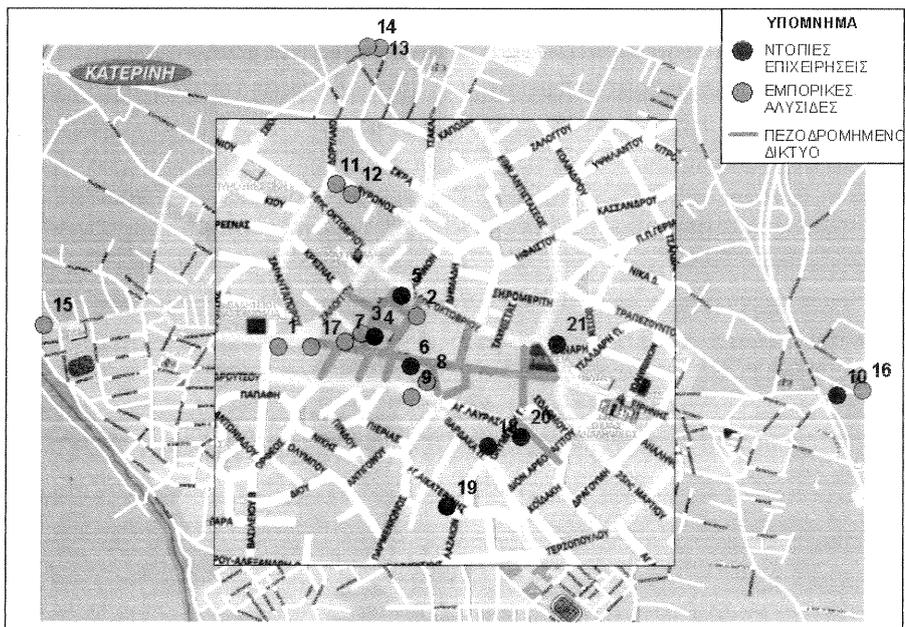
Αποτελέσματα έρευνας πεδίου

Προκειμένου να συλλεχθούν στοιχεία σχετικά με το λιανικό εμπόριο

στην πόλη της Κατερίνης κρίθηκε αναγκαία η διεξαγωγή ειδικά σχεδιασμένης έρευνας πεδίου με βασικό στόχο την καταγραφή των γενικότερων αλλαγών του λιανικού εμπορίου που πραγματοποιήθηκαν στην πόλη.

Ο σκοπός της έρευνας ήταν η ανίχνευση των μηχανισμών και η ερμηνεία των αλλαγών που βρίσκονται σε εξέλιξη και μεταβάλλουν τη φυσιογνωμία του τομέα του λιανικού εμπορίου στην πόλη. Για το λόγο αυτόν επιδιώχθηκε το ερωτηματολόγιο να απευθυνθεί στους βασικούς τύπους επιχειρήσεων που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις εξελίξεις με βάση την προέλευση και την κλαδική ειδίκευση. Από την ανάλυση των δευτερογενών δεδομένων έγινε φανερό ότι, με κριτήριο την προέλευση, δύο είναι οι βασικοί τύποι επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην Κατερίνη: τα παραδοσιακά ντόπια καταστήματα και οι ελληνικές και ξένες εμπορικές αλυσίδες πανελληνίας εμβέλειας (βλ. Σχ. 3). Επιπλέον, η κλαδική ανάλυση

Σχήμα 3. Χωρική κατανομή εμπορικών αλυσίδων και ντόπιων επιχειρήσεων της έρευνας πεδίου

ση των δεδομένων αποκαλύπτει τέσσερις βασικές κλαδικές ειδικεύσεις επιχειρήσεων: εμπορίου καταναλωτικών αγαθών (περιλαμβάνονται τα καταστήματα πώλησης ενδυμάτων, καλλυντικών κ.ά.), εμπορίου διαρκών αγαθών (ηλεκτρικών, επίπλων κ.τ.λ.), εμπορίου τροφίμων (σούπερ μάρκετ) και καταστήματα δραστηριοτήτων εστίασης και ελεύθερου χρόνου (καφετέριες, γρήγορη εστίαση κ.τ.λ.).

Η διεύθυνση των μεγάλων αλυσίδων στην πόλη ξεκινά το 1997. Η δημιουργία πεζοδρομημένου δικτύου στο κέντρο της πόλης υπολογίζεται ότι αύξησε την εμπορική κίνηση στην πόλη της Κατερίνης, πράγμα που ενθάρρυνε τη δημιουργία σύγχρονων πολυώροφων κτηρίων και προοείκνυσε το ενδιαφέρον επώνυμων αλυσίδων.

Στο ερώτημα γιατί επιλέχθηκε η Κατερίνη από τις εμπορικές αλυσίδες, οι εκπρόσωποι αυτών απάντησαν ότι η πόλη εμφανίζει καλές προοπτικές ζήτησης. Παρατηρείται λοιπόν αναντιστοιχία των οικονομικών στοιχείων που παρουσιάστηκαν παραπάνω και των δεδομένων που προκύπτουν από την έρευνα πεδίου. Η εξήγηση πρέπει να αναζητηθεί στη δημιουργία εισοδημάτων από δραστηριότητες που βρίσκονται στη σφαίρα της άτυπης οικονομίας. Η τουριστική κίνηση και ο αγροτικός τομέας δίνουν πολλές ευκαιρίες στον ντόπιο πληθυσμό για δεύτερη

απασχόληση που δεν καταγράφεται. Μια πρόσθετη πηγή εισοδημάτων αποτελούν οι υψηλές συντάξεις των παλιννοστούντων από τη Γερμανία.

Σχετικά με τις χωροθετικές τάσεις του λιανικού εμπορίου, σημαντικό ρόλο έπαιξε η πεζοδρομηση του κέντρου της πόλης. Με την αποπεράτωση του έργου της πεζοδρομησης το 1993, παρουσιάστηκε έντονη εμπορική συσπείρωση στο πεζοδρομημένο δίκτυο. Αποτυπώνοντας στο χάρτη της Κατερίνης την ακριβή θέση του δείγματος των καταστημάτων και από τη γενικότερη εικόνα της πόλης, παρατηρείται ότι η μεγαλύτερη συγκέντρωση των καταστημάτων λιανικού εμπορίου, και ειδικότερα των καταστημάτων γενικού εμπορίου και εστίασης, βρίσκεται στην προνομιά της περιοχής του εμπορικού κέντρου της πόλης, που αποτελεί το πεζοδρομημένο δίκτυο της οδού Μ. Αλεξάνδρου και των κάθετων οδών. Αντίθετα, τα μεγάλα καταστήματα του κλάδου των τροφίμων εντοπίζονται χωροθετημένα περιφερειακά της πόλης και πάνω σε σημαντικούς οδικούς άξονες και σε σημεία που αποτελούν περάσματα για τα γύρω χωριά και για τις παραθαλάσσιες τουριστικές περιοχές.

Σύμφωνα με την άποψη των ντόπιων ιδιοκτητών μικρών καταστημάτων, το επίπεδο του ανταγωνισμού έχει οξυνθεί ιδιαίτερα στη διάρκεια της τελευταίας πενταετίας. Ωστόσο

υποστηρίζουν ότι δεν τους επηρεάζει τόσο η διεύθυνση των μεγάλων αλυσίδων, που δραστηριοποιούνται στο «πάνω μέρος της αγοράς», όσο οι συχνές επισκέψεις των κατοίκων της πόλης στη γειτονική Βουλγαρία, και πιο πρόσφατα η άφιξη στην πόλη καταστημάτων που πουλούν καταναλωτικά είδη που έχουν κατασκευαστεί στην Κίνα.

Ένα σημείο που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι η περιορισμένη παρουσία διεθνών αλυσίδων ή αλυσίδων πανελληνίας εμβέλειας, στον κλάδο της εστίασης. Στον τομέα αυτόν το καταναλωτικό κοινό εξακολουθεί να υποστηρίζει καταστήματα που διατηρούν ντόπιοι με τους οποίους τους συνδέουν συγγενικοί ή φιλικό δεσμοί. Τα καταστήματα αυτά αποτελούν σημεία συνάντησης και συναναστροφής που δύσκολα μπορούν να αναπληρωθούν από τα πανομοιότυπα και απρόσωπα καταστήματα των αλυσίδων γρήγορης εστίασης. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα παραδοσιακά διατροφικά πρότυπα όπως η μπουγάτσα και το σουβλάκι είναι ιδιαίτερα δημοφιλή ακόμη και μεταξύ των νέων σε ηλικία καταναλωτών.

Οι αλλαγές στον τομέα του λιανικού εμπορίου και στη μορφή της πόλης της Κατερίνης ήταν πολλές και σημαντικές. Αναμένεται δε να συνεχιστούν και τα επόμενα χρόνια, με συνέπεια τη συνεχή αναμόρφωση της εικόνας της πόλης.